

**МАЖБУРЛОВ ЧОРАЛАРИНИ ҚЎЛЛАГАН ҲОЛДА ЖАЗОДАН
ОЗОД ҚИЛИШ: МИЛЛИЙ ВА ҲОРИЖИЙ ТАЖРИБА**

Бекназов Шаҳриёр Бобур ўғли
Тошкент вилояти прокуратураси
бўлими прокурори
beknazov010@mail.ru,
+99899-558-55-55

Аннотация: Ушбу мақолада мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда жазодан озод қилиш масалалари, Ўзбекистон ва ҳорижий давлатлар тажрибалари таҳлил қилинган. Шунингдек, жазодан озод қилишда замонавий ҳавфсизлик оралари каби механизмларни қўллаш бўйича замонавий тенденциялар тавсия этилган.

Калит сўзлар: жазо, жазодан озод қилиш, мажбурлов, маҳкум, пенитенциар тизим, ижтимоийлашув, шартли ҳукм.

Маълумки, агар суд жинойт ишини кўриб чиқаётганда, маҳкумни жазони амалда ўтамасдан тузатиш мумкин деган хулосага келса, у тайинланган жазони шартли деб ҳисоблаш тўғрисида қарор қабул қилади. Маҳкумга унинг тузалишига ҳисса қўшиш учун қўшимча вазифалар юкланиши мумкин.

Бундай мажбуриятлар рўйхати очик ва масалан, доимий яшаш жойини, ишини, ўқишини ўзгартирмаслик, маълум жойларга бормаслик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, гиёҳвандлик ёки жинсий йўл билан юқадиган касалликларни даволаш, оилани моддий таъминлаш мажбуриятларини ўз ичига олиши мумкин (Жинойт кодексининг 72-моддаси).

Жинойт кодексининг 4-моддаси 1-қисмига мувофиқ, қилмишнинг жиноийлиги, шунингдек жазога сазоворлиги ва бошқа жиноят-ҳуқуқий оқибатлари жиноят қонуни билан белгиланади.

Жинойт кодексининг 8-моддаси биринчи қисмига мувофиқ, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар, шунингдек жазо адолатли бўлиши керак, яъни жиноятнинг ижтимоий ҳавфлилик даражасига, уни содир этиш шартларига мос келиши керак. Жазо сингари, жиноят содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар жисмоний азоб-укубатларга ёки инсон қадр-қимматини камситишга қаратилган бўлиши мумкин эмас¹. Ушбу моддаларнинг қоидалари Жиноят кодексига назарда тутилган жазо

¹ Батанов А.Н. Иные меры уголовно-правового характера - самостоятельный институт российского уголовного законодательства? / А.Н. Батанов // Общество и право. - 2018. - № 5(37). - Б. 151-154.

бўлмаган жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмишга жавоб чораларини жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар билан тушунишга тўлиқ асос беради.

Шу билан бирга, Жиноят кодексига назарда тутилган жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмишнинг барча жиноят-ҳуқуқий оқибатлари таҳлили шуни кўрсатадики, улар ҳар хил юридик аҳамиятга эга. Шундай қилиб, Жиноят кодексининг 8-моддасида кўрсатилган бошқа жиноят-ҳуқуқий тусдаги чоралар юридик моҳиятига кўра ҳар хил. Масалан, Жиноят кодексининг 72 -моддаси судланганларга қонуний чекловлар ва суд ҳукмида кўрсатилган мажбуриятларни мажбурий бажариш билан боғлиқ назорат ва тузатиш чоралари тизимини қўллашни назарда тутди.

Шартли ҳукм жазо эмас, балки маҳкумга синов даврида айрим мажбурлов чораларини қўллаш билан боғлиқ. Буни жиноят-ҳуқуқий тусдаги яна бир чора сифатида талқин қилиш мумкин. Шу билан бирга, бундай талқин шартли ҳукмнинг жиноят-ҳуқуқий моҳиятини тўлиқ акс эттира олмаслиги аниқ, чунки бу жуда мавҳум. Жиноий жавобгарлик жиҳатидан шартли ҳукмнинг ҳуқуқий табиати шундаки, у жавобгарликни амалга ошириш шакли ҳисобланади².

Жиноят ҳуқуқи институтлари нуқтаи назаридан шартли жазонинг табиати жазони ўташдан озод қилиш билан боғлиқ. Шартли ҳукмнинг ўзига хос ҳуқуқий белгиларининг таърифи, уни жазо бўлмаган чора сифатида (мавҳум шаклда, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа ўлчов) тасвирлашни маъносиз қилади. Абстракт маънода бошқа жиноят-ҳуқуқий тусдаги чора-тадбирлар, масалан, тарбиявий таъсир кўрсатишнинг мажбурий чораларини қўллаш билан жазодан озод қилишни ўз ичига олади (Жиноят кодексининг 87-моддаси). Бу жиноят-ҳуқуқий шакл, шартли жазо каби, жиноят содир этган шахсга мажбурлов таъсирини ҳам ўз ичига олади, бу ҳам қонуний чекловлар, ҳам муайян мажбуриятларнинг мажбурий бажарилиши билан боғлиқ. Бироқ, бу таъсир жиноятнинг мустақил жиноят-ҳуқуқий оқибати эмас, фақат вояга етмаганни жазодан озод қилиш муносабати билан амалга оширилади. Шунинг учун Жиноят кодексининг 87-моддасига мувофиқ мажбурий таълим чораларини қўллаш вояга етмаганларни жазодан озод қилишнинг ўзига хос тури сифатида белгиланади.

Шу билан бирга, ЖК нормасида шартли ҳукмни тайинлашда маълум даражада мантиқсизликни кузатиш мумкин. Жумладан, ЖК 72-моддаси 1-қисмига мувофиқ, шартли ҳукм "...агар суд озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш, хизмат бўйича чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазоларини тайинлаш вақтида содир этилган жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилиқ даражаси, айбдорнинг шахси ва ишдаги бошқа ҳолатларни

² Безбородов Д.А. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды: учебное пособие / Д.А. Безбородов, А.В. Зарубин. - СПб.: С.-Петербург. юрид. ин-т (филиал) Акад. Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2015. – Б. 80.

эътиборга олиб, айбдор тайинланган жазони ўтамасдан туриб ҳам унинг хулқини назорат қилиш орқали тузатиш мумкин, деган қатъий фикрга келса” қўлланиши мумкин. Бошқача айтганда, шартли ҳукм тўрт турдаги жазоларга нисбатан қўлланилади: озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш, хизмат бўйича чеклаш (ҳарбий хизматчилар учун ахлоқ тузатиш ишлари жазоси аналоги) ёки ахлоқ тузатиш ишлари. Бизнингча, ахлоқ тузатиш ишлари ва хизмат бўйича чеклашга нисбатан шартли ҳукм ортиқча, чунки ушбу жазо моҳиятини йўққа чиқаради, боиси нафақат маҳкум иш ҳақида ушлаб қолишларни ва унинг меҳнатини, балки пробация хизмати профилактик таъсирини ҳам “шартли”га айлантиради. Шунга кўра, амалда жазо мақсадига эришишга қодир муқобил чораларни қўллаш, жиноят-ҳуқуқий таъсир чорларини дифференциациялаш, шунингдек суд амалиётида шартли ҳукм қилиш институтига тўғри муносабат билдириш заруратидан келиб чиқиб, шартли ҳукмни фақат озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш жазоларига нисбатан қўллаш таклиф этилади, бу жаҳондаги шартли ҳукм қилиш тажрибасига ҳам мос.

Бунда ЖКнинг 72-моддаси 1-қисмини қуйидагича бериш лозим:

“Агар суд озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш жазоларини тайинлаш вақтида содир этилган жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражаси, айбдорнинг шахси ва ишдаги бошқа ҳолатларни эътиборга олиб, айбдор тайинланган жазони ўтамасдан туриб ҳам унинг хулқини назорат қилиш орқали тузатиш мумкин, деган қатъий фикрга келса, шартли ҳукм қўллаши мумкин. Бундай ҳолда суд, башарти, белгиланган синов муддати давомида жазонинг шартлилигини бекор қилиш асослари келиб чиқмаса, тайинланган жазони ижро этмаслик тўғрисида қарор чиқаради”.

Жиноят кодексининг 88-моддасига мувофиқ мажбурий таълим чоралари вояга етмаганларни жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг мазмунини билдиради. Бу жиҳатдан бу чораларни жиноий жавобгарликни амалга ошириш шакли сифатида тавсифлаб бўлмайди. “Ва улар ўзларининг (мустақил) юридик аҳамиятига эга бўлмагани учун, уларнинг жиноят-ҳуқуқий табиати жиноий жавобгарликдан озод қилиш институти доирасида белгиланади”³. Буларнинг барчаси билан биз тарбиявий таъсир кўрсатадиган мажбурий чораларни, улар қандай имкониятларга эга бўлишидан қатъи назар, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларга киритишимиз мумкин (жазодан озод қилиш ёки жиноий жавобгарликдан озод қилиш элементи сифатида).

³ Звечаровский И. Понятие мер уголовно-правового характера / И. Звечаровский // Законность. - 2017. № 1. - Б. 19-21.

Жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар мустақил жиноят ҳуқуқи институти сифатидаги ғоялар бирлигига қарамай, олимлар уларнинг ҳуқуқий моҳиятига, натижада унинг мазмуни ва унга киритилган чора-тадбирлар тизимига бўлган қарашларида ҳам фарқ қилади.

С.Г.Келина жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларни жиноий жавобгарликни амалга ошириш шакли сифатида, жазога муқобил деб белгилайди ва уларни қуйидаги таснифини таклиф қилади: 1) тиббий йўсиндаги мажбурулов чоралари; 2) тарбиявий таъсирга эга мажбурий чоралари; 3) шартли ҳукм; 4) ҳомиладор аёллар ва ёш болали аёллар учун жазо муддатини кечиктириш; 5) шартли равишда муддатидан илгари жазодан озод қилиш; 6) судланганлик⁴.

Ф.Б.Гребенкин жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларни қўллашни жиноий жавобгарликни амалга ошириш билан боғламайди. У таклиф қилган тасниф ўзининг сифат жиҳатидан ўзига хослиги билан ажралиб туради. У тиббий йўсиндаги мажбурий чораларни ўз ичига олади, чунки улар Жиноят кодексига назарда тутилган. Аммо, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларга қўшимча равишда, у жиноий жавобгарликни амалга ошириш шакллариини ўз ичига олмайди (масалан, шартли ёки жазони ўташдан шартли равишда озод қилиш), лекин бу шаклларнинг алоҳида элементлари: 1) синов ва муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш бўйича шахсий мажбуриятлар тўғрисида; 2) ихтисослаштирилган давлат органи томонидан шартли равишда ҳукм қилинган ва шартли равишда озод қилинган шахсларнинг хулқ-атвори устидан назоратни амалга ошириш; 3) вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган мажбурий тарбиявий чоралар; 4) вояга етмаганларни таълимни бошқариш органининг ёпиқ турдаги махсус таълим муассасасига жойлаштириш⁵.

Шу билан бирга, жиноят-ҳуқуқий тусдаги барча чора-тадбирлар (жазодан ташқари) ҳар хил жиноят-ҳуқуқий хусусиятга эга ва ҳар хил муаммоларни ҳал қилади. Улардан баъзилари маҳкумга нисбатан мақсадли индивидуал тузатиш ҳаракатларини амалга ошириш учун мўлжалланган. Масалан, шартли равишда ҳукм қилинган ва жазони ўташдан шартли равишда озод қилинган шахсларга махсус вазифалар юклаш. Тарбия вазифаларига қўйиладиган талаблар тарбиявий таъсирнинг бир қатор мажбурий чоралари мазмунини аниқлайди.

Бошқалар маҳкумнинг хатти-ҳаракати устидан назорат ўрнатиб, махсус огоҳлантириш мақсадини кўзлайдилар. "Шартли равишда ҳукм қилинган ва жазони ўташдан шартли равишда озод қилинганлар назорат қоидаларига риоя

⁴ Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С.Г. Келина // Государство и право. - 2017. - № 6. - Б. 51-58.

⁵

қилиши шарт"⁶. Бундай қатор талаблар вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган муайян мажбурий таълим чораларининг мазмунини белгилайди. Бошқалар мажбурлаш элементларидан маҳрум қилинган (масалан, ҳомиладор аёллар ва кичик болали аёллар учун жазони ўташни кечиктириш), улар оналик ва болалик манфаатларини таъминлашнинг жиноят-ҳуқуқий воситаси бўлиб, жиноий жавобгарликни амалга ошириш кафолатидир. Яна бир таъсир чораси тури, мажбурлаш билан боғлиқ бўлса-да, жиноий жавобгарлик масаласидан қатъий назар, жамиятни хавфли шахсдан ҳимоя қилиш мақсадида қўлланади. Жумладан, руҳий касалликка чалинган шахсга нисбатан, тиббий йўсиндаги чоралар ақли норасолик жиноят содир этилишидан олдин ёки ундан кейин вужудга келганидан қатъий назар, мажбурий равишда қўлланилади. Бу чоралар ақли норасолик ҳолатида ижтимоий хавфли ҳаракатни содир этган, яъни жиноят субъекти бўлмаган ва шунинг учун жавобгарликка тортилиши мумкин бўлмаган шахсга нисбатан ҳам қўлланилади.

“Жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларни Жиноят ҳуқуқи умумий қисмининг мустақил институти сифатида ажратишнинг ижтимоий-сиёсий негизи – бу давлатнинг шахсни, жамиятни ва давлатнинг ўзини жиноий тажовуздан хавфсизлигини таъминлаш бўйича вазифаси. Бу вазифани жиноий жавобгарликни амалга ошириш механизмлари орқали ҳал қилиб бўлмайдиган ҳолларда, у жиноят қонунчилиги доирасида бошқа мажбурлов чораларини қўллаш орқали амалга оширилади”⁷. Жумладан, Дания Жиноят кодекси 68-моддасида бу борада қуйидаги айтилади: “Агар айбланувчининг ақли норасолиги аниқланса.., у ҳолда суд келажакда содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олиш учун бошқа чораларни қўллашни белгилаши мумкин. Агар кузатув, яшаш ёки иш жойини аниқ белгилаш, гиёҳвандлик ёки алкогольга қарамликни даволаш, психиатрик даволаниш каби нисбатан енгилро чоралар етарли эмаслиги аниқланса, суд бу шахсни руҳий касаликлар шифохонасига жойлаштириши ёки унга кафил бўлган масъул шахс тайинлаши мумкин...”⁸

Хорижий жиноят ҳуқуқида жиноят-ҳуқуқий характердаги бошқа чоралар хавфсизлик чоралари (Польша Жиноят кодекси), ахлоқ тузатиш ва хавфсизлик чоралари (Германия Жиноят кодекси), озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ хавфсизлик чоралари (Испания Жиноят кодекси), нуқсонли ҳуқуқбузарларни алоҳида ажратиш, алкогольизмни мажбурий даволаш, гиёҳвандларни ижтимоий реабилитация қилиш кабилар (АҚШ) сифатида белгиланади.

⁶ . Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С.Г. Келина // Государство и право. - 2017. - № 6. - Б. 51-58.

⁷ Костюк М. Ф., Носков О. С. Принудительные меры воспитательного воздействия: уголовно-правовые и криминологические аспекты / Уфа, 2008. Б. 8.

⁸

Хорижий ва миллий жиноят қонунчилигида жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар институтини солиштирганда шуни таъкидлаш керакки, хавфсизлик чоралари тизими унинг тарафдорлари томонидан қайта ижтимоийлаштириш ғоясининг тимсоли, эрта профилактика чоралари сифатида баҳоланади. Масалан, хорижий давлатларда хавфсизлик чоралари жиноий жавобгарликка тортилмайдиган, оддийроқ ижтимоий хавфли қилмишни содир этган, бизнинг таснифга кўра, Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятларни содир этган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин.

Хавфсизлик чоралари, жазодан фарқли ўлароқ, қасос олиш ёки кўрқитиш мақсадларини кўзламайди, балки ижтимоий хавфли қилмишни содир этган ёки содир этиши мумкин бўлган шахснинг хавфли ҳолатини бартараф этишга қаратилган. Хавфсизлик чоралари жиноятчиларга нисбатан қўлланиладиган кўплаб турли санкциялар ва чекловларни ўз ичига олади.

Қўшма Штатларда жиноий жазога ўхшаш бўлган хавфсизлик чоралари кенг ишлаб чиқилган. Бу чораларга қуйидагилар киради:

а) айрим тоифадаги шахсларни жамиятдан ажратишга қаратилган чоратadbирлар (бундай ажратиш учун асос шахснинг "хавфлилиги" ҳисобланади):

б) жиноий жавобгарликка тортиладиган айрим тоифадаги шахслар учун узайтирилган (ёки профилактик) озодликдан маҳрум қилиш (бу одатда, ашаддий, рецидивист, профессионал жиноятчилар учун қўлланилади). Федерал қонун уларни "ўта хавфли жиноятчилар" деб атайти⁹.

Озодликдан маҳрум қилиш муддатини узайтириш учун қуйидагилар асос бўлади: ўтмишда судланганлик ҳолатининг мавжудлиги (бир умрга озодликдан маҳрум қилиш учун оғир жиноятлар учун икки ёки учта судланганлик етарли);

жиноий фаолиятдан олинган ўта кўп даромад;

суднинг ихтиёри билан белгиланадиган жамоат манфаатларини ҳимоя қилиш зарурати;

нуқсонли ҳуқуқбузарларни жамиятдан профилактик равишда ажратиш зарурати.

Масалан, Мериленд штати қонунларига кўра, бундай шахс жиноий қонун билан тақиқланган хатти-ҳаракатларга мойил бўлган ёки унинг жамият учун ҳақиқий хавфли касаллик орттирган бўлса, ажратиш талаб қилинади. АҚШ суд амалиётида кўпинча жинсий зўравонликка мойил бўлган, руҳий шахси бузилишидан азият чекадиган шахсларни (жинсий психопатлар) профилактик ажратиш қўлланилади;

жиноий гиёҳвандлар ёки алкоголизмга мойил шахсларни мажбурий изоляция қилиш ва даволаш.

⁹ Крылова Н. Е., Серебренникова А. В. Ўша асарда. Б. 160—161.

АҚШнинг 1966 йил 8 октябрдаги "Гиёҳвандлик билан касалланган шахсларни ижтимоий тиклаш тўғрисида" Федерал қонунига биноан, алкоголизм, гиёҳвандлик билан касалланган жиноятчиларга нисбатан мажбурий ажратиш ва даволаш чоралари қўлланилиши мумкин. Маҳкум махсус тиббий муассасага жойлаштирилади. Агар руҳий касаллик суд томонидан тайинланган жазо муддати тугагунга қадар тузалиб кетса, қолган муддат қамоқхонада ўталади.

1908 йилда Англияда "Жиноятнинг олдини олиш тўғрисида"ги қонун қабул қилинди. У инглиз ҳуқуқига "одатий жиноятчи" тушунчасини киритди, шунингдек, бундай шахсларга нисбатан хавфсизлик чораларини қўллашни тартибга солди. Ҳакамлар ҳайъатининг ҳукми билан "оддий жиноятчи" деб эътироф этиш ўн олти ёшга тўлган шахсга, охириги жиноят содир этгунга қадар камида уч марта шунга ўхшаш жиноят учун судланган ва "жиддий ёки шафқатсиз жиноят" содир этганлигини аниқланган, "жиноий ҳаёт" кечирадиган шахс бўлиш шарт эди¹⁰.

Спиртли ичимликларга қарам бўлганларга нисбатан қўлланиладиган хавфсизлик чоралари турларидан бири алкоголизмга мойил бўлганларни махсус муассасада сақлашдан иборат. Суд шахсни уч йилгача бўлган муддатга алкоголизмга қарши махсус муассасага юборишга ҳақли, башарти: а) шахс айблов хулосасига кўра жиноий жавобгарликка тортилган жиноят учун судланган бўлса; б) суд жиноятни маст ҳолда содир этилганлигини тан олган ва жиноятчининг ўзи ёки судьялар ҳайъати уни "одатий маст" деб ҳисоблаган бўлса. Режимига кўра, бундай муассаса қамоқдан унчалик фарқ қилмайди. Шунинг учун қамоқ жазоси алкоголизмга қарши муассасада сақлаш ҳавфсизлик чораси билан алмаштирилиши мумкин.

Руҳий касалларга нисбатан махсус муассасада сақлаш қўлланилади. У фақат ижтимоий хавфли қилмишларни содир этган ва ақли норасо деб топилган шахсларга нисбатан қўлланилади. Бундай муассасага юбориш тўғрисида қарор қуйидаги ҳолларда қабул қилиниши мумкин: а) асосий муҳокама бошланишидан олдин судьяларнинг қарори билан шахснинг жараёнда иштирок эта олмаслиги тан олинishi ва б) асосий муҳокама натижасида суд ҳукми билан "айбдор, лекин ақлан қисман норасо" деб топилган бўлса.

Инглиз ҳуқуқида алоҳида ўринни кафиллик институти эгаллайди. Шахс кафил орқали яхши хулқ-атворли бўлиш мажбуриятини зиммасига олишдан иборат. Ўз зиммасига олган мажбурият бажарилмаган тақдирда, шахс ёки унинг кафиллари ўзлари кафолатлаган суммани ғазнага киритишлари шарт. Кафиллик:

¹⁰ Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): учеб, пособие / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 1998. С. 160.

а) жиноят содир этган шахсга тайинлаган жазога қўшимча сифатида; б) ҳали жиноят содир этмаган шахсга нисбатан белгиланиши мумкин. Иккинчи ҳолат икки хил юз бериши мумкин: тинчликни сақлаш мажбурияти (тинчликни сақлаш) ва ўзини тўғри тутиш мажбурияти (яхши хулқли бўлиш).

Тинчликни сақлаш мажбурияти суд томонидан ҳар қандай шахсдан қасамёд қилган ҳолда, бу шахс ўзига ёки унинг оила аъзоларига "жисмоний зарар етказиши" мумкинлиги тўғрисида баёнот берган ҳолларда белгиланиши мумкин. Ўзини тўғри тутиш кафиллиги ҳам ҳар қандай шахсдан олинishi мумкин. Шахснинг "тинчликни сақлаш" ёки "ўзини тўғри тутиши" шарт бўлган даврнинг давомийлиги суднинг ихтиёрида, лекин бир йилдан ошмаслиги керак.

Франция жиноят ҳуқуқи ҳам “хавфсизлик чораси” тушунчаси билан таниш. 1934 йилги Франция Жиноят кодекси лойиҳасида жазолар тизими билан параллел равишда қўлланиладиган хавфсизлик чораларининг пухта ишлаб чиқилган тизими таклиф қилинган. Бу француз жиноят қонуни томонидан қабул қилинмаган ва 1992 йил Жиноят кодекси қабул қилинган вақтда хавфсизлик чоралари тизими мавжуд эмас. Бундай чора-тадбирларнинг фақат айрим турлари ҳақида гапиришимиз мумкин:

расман эътироф этилган ва қўлланиладиган хавфсизлик чоралари (ижтимоий хавфли қилмишларни содир этган вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган тарбия чоралари);

руҳий касаллик туфайли ақли норасо деб топилган шахсларга, алкоголизмга, гиёҳвандликка, гиёҳвандликка чалинганларга нисбатан қўлланиладиган тиббий чоралар;

жазо ниқоби остида амал қиладиган хавфсизлик чоралари (баъзи қўшимча жазолар, масалан, муайян жойларда яшашни тақиқлаш, шунингдек, ахлоқ тузатиш ишлари ўрнини босувчи жазолар ва бошқалар);

маъмурий-ҳуқуқий режимда фаолият юритувчи хавфсизлик чоралари (хавфли руҳий касал беморларни психиатрия шифохонасига жойлаштириш, жинсий йўл билан юқадиган касалликларга чалинган беморларни даволаш учун мажбурий жойлаштириш, қонун ҳужжатлари бузилган тақдирда, жамоат муассасасини маъмурий ёпиш ва бошқалар);

шартли равишда тайинлаш ёки буйруқ билан ёки шартли озодликдан маҳрум қилиш билан жазони ижро этишни тўхтатиб туриш ёки тайинлашнинг бир қисми бўлган хавфсизлик чоралари¹¹.

Ахлоқан тузатиш ва хавфсизлик чоралари **Германия** жиноят ҳуқуқининг ўзига хос институти, алоҳида ҳуқуқий оқибат бўлиб, улар нафақат шахснинг

¹¹ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): сб. законодат. материалов / под ред. И. Д. Козочкина. М., 2001. С. 42—45.

айби суд томонидан аниқланганда ва суд ҳукми мавжуд бўлганда, балки айбдорлик йўқлигида, масалан, шахсни психиатрия шифохонасига жойлаштирилганида ҳам қўлланилади.

Жиноят содир этишга мойил шахсдан жамиятни қўриқлашни таъминлаш, агар ҳуқуқбузар муносиб жазога тортилган бўлса ҳам, давлат бурчидир. Масалан, **Норвегия** Жиноят кодексининг 33-моддасида шундай дейилган: "Агар содир этилган қилмиш ҳуқуқбузарнинг мавжудлиги хавfli бўлиши ёки бошқаларга муаммо туғдириши мумкинлигини кўрсатса, жиноятчи маълум ҳудудларда бўлиши тақиқланиши мумкин". Кўпгина давлатларнинг жиноят кодексларида жиноятга мойил шахсга нисбатан қўлланиладиган жиноят-ҳуқуқий тусдаги мажбурлов чоралари "хавфсизлик чоралари" сифатида белгиланади.¹²

Швейцария Жиноят кодексига жазо, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар ва хавфсизлик чоралари ўртасида жуда аниқ фарқ белгиланган. Жумладан, жазо, масалан, озодликдан маҳрум қилиш; бошқа жиноят-ҳуқуқий чоралар – шартли ҳукм; хавфсизлик чоралар эса – "одатий жиноятчилар"ни алоҳида ажратиш (42 -модда); руҳий касалларга нисбатан қўлланиладиган чоралар (43-модда); алкогольли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларни суиистеъмол қиладиган шахсларни даволаш (44 -модда); шартли ёки синов асосида озод қилиш (45 -модда)¹³.

Италия Жиноят кодексига мувофиқ хавфсизлик чоралари шахсий эркинликни чеклаш билан боғлиқ, эркинликни чеклаш билан боғлиқ бўлмаган ва мулкий чораларга бўлинади. Эркинликни чеклаш билан боғлиқ шахсий хавфсизлик чораларига қуйидагилар киради:

- қишлоқ хўжалиги посёлкаси ёки меҳнат муассасасига юбориш;
- махсус тиббий муассасага жойлаштириш;
- махсус психиатрия муассасасига жойлаштириш;
- вояга етмаган шахсни реформаторияга жойлаштириш.

Италия қонунчилиги тиббий муассасада қолиш муддатини биринчи навбатда шахснинг соғлиғи ҳолати билан эмас, балки содир этилган қилмишнинг оғирлиги билан боғлайди.

Қишлоқ хўжалиги поселкасида ёки меҳнат муассасасида хавфсизлик чораси сифатида бўлишнинг энг кам муддати бир йил, одатий жиноятчилар учун - икки йил, касбий жиноятчилар учун - уч йил, жиноят содир этишга ашаддий мойил шахслар учун - тўрт йил этиб белгиланади (ЖК 217-модда).

12

13

Реформаторияга жойлаштириш вояга етмаганлар учун махсус чора бўлиб, унда қолиш муддати камида бир йил бўлиши керак (Италия Жиноят кодексининг 223-моддаси).

Японияда шахснинг янги жиноят содир этишининг олдини олиш ва уни тузатиш учун жазони тўлдирувчи ёки алмаштирувчи хавфсизлик чоралари кенг қўлланилади. Масалан, шартли равишда судланганлар учун уларни назорат қилиш, иш билан таъминлаш ва уй-жой билан таъминлашда кўмаклашувчи ҳимоя назорати пункти ("Жазони шартли равишда ўташга ҳукм қилинган шахсларни ҳимоя қилиш назорати тўғрисида"ги ва "Жиноятчиликнинг олдини олиш ва уларни реабилитация қилиш тўғрисида"ги қонунларга мувофиқ) мавжуд.

Умуман олганда, айрим хорижий мамлакатлар тажрибаси миллий қонунчиликни янада такомиллаштириш учун фойдали бўлиши мумкин. Хусусан, Жиноят кодексига жинсий асосда жиноят содир этган шахсларга нисбатан тиббий мажбурлов чораларини қўллашни назарда тутиши керак (Германия, АҚШ тажрибаси); жиноят содир этган ва бошқаларнинг соғлиғига хавф туғдирувчи касалликка чалинган шахсларга нисбатан мажбурлов чорасини қўллаш; тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси турини танлашда нафақат шахснинг руҳий ҳолатини, балки у томонидан содир этилган ижтимоий хавфли қилмишнинг хусусиятини ҳам ҳисобга олиш (Италия ва Украина тажрибаси) жоиз.

Айни чоғда, жамиятдан ажратилмаган ҳолда ҳукм қилинган шахсларга мажбурлов институтларини қўллаш ахлоқан тузатиш чоралари жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, маҳкумларнинг қонуний манфаатларини амалга оширадиган, шунингдек, тузатишнинг асосий воситаларидан фойдаланишни таъминлайдиган анча мослашувчан механизмдир. Шунинг учун маҳкумларнинг қонунга итоаткор ҳуққ-атворини рағбатлантиришнинг муҳим воситаси сифатида тегишли рағбатлантирувчи нормалар ва институтларни ҳуқуқий тартибга солиш ва амалга ошириш механизмларини янада такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.